

COVID-19 PANDEMİSİ: NEOLİBERAL KÜRESELLEŞMENİN GÜN BATIMI MI?

COVID-19 PANDEMIC: IS THE SUNSET OF NEOLIBERAL GLOBALIZATION?

Abdulkadir YAŞAR¹ - Orçun GİRGIN²

Öz

Toplumların ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda bir bütünleşme sürecine girmesini ifade eden küreselleşme olgusu, 20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren ivme kazanarak yakın dönemin toplumsal ilişkilerine damgasını vurmuştur. Küreselleşmenin taşıyıcısı, iki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle birlikte dünya genelinde yaygınlaştırılan neoliberal ekonomi politikaları olmuştur. Ulus-üstü örgütler tarafından ulusal ekonomilere empoze edilen neoliberal ekonomi politik aracılığıyla sermayenin önündeki engellerin kaldırılması hedeflenmiştir. 20. yüzyılın büyük bir bölümü boyunca ekonomiye müdahale eden başat güç olan ulus-devlet bu yolda en önemli engel olarak görülürken, ulus-devletin işlevlerinin piyasa güçlerine aktararak zayıflatılması girişimleri gözlenmiştir. Söz konusu uygulamaları meşrulaştırmak adına, küreselleşmenin özgürlük, barış ve refah getireceğine yönelik söylemler bu süreçte devreye girerken, sosyal gerçeklik ise başka bir hikaye anlatmaktadır. Neoliberal küreselleşmenin vaatlerinin aksine, son dönemde eşitsizlikler, ekolojik riskler, savaşlar ve ekonomik krizler görünürlük kazanmıştır. Bununla birlikte, küreselleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan Covid-19 salgını, bizatihi küreselleşmenin bir kriz içine girdiğini gözler önüne sermiştir. Covid-19 pandemisi küresel piyasa ve örgütlerin başarısızlığının ilanı olmuştur. Salgın ile mücadele küresel birlikler ve özel girişimler yerine devletlerin kaynaklarıyla yürütülmüş, bu süreç bir süredir geriletmiş olan ulus-devlet gücü ve etkinliğinin geri dönüşünü sağlamıştır. Bu bağlamda, bu çalışma yakın dönemdeki gelişmeler temelinde, küreselleşmenin siyasal ve ekonomik paradigmasını tartışmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, Neoliberalizm, Ulus-devlet, Covid-19, Kriz.

Abstract

The phenomenon of globalization, which refers to societies entering a process of integration in economic, political and cultural fields, has accelerated since the last quarter of the 20th century and left its mark on the social relations of the recent period. The carrier of globalization has been the neoliberal economic policies that have been disseminated across the world since the end of the bipolar world order. The neoliberal economic policy imposed on national economies by supranational organizations aims to remove obstacles to capital. Throughout most of the 20th century, the nation-state, which was the dominant force intervening in the economy, was seen as the most important obstacle on this path, while attempts were made to weaken the functions of the nation-state by transferring them to market forces. In order to legitimize these practices, discourses that globalization will bring freedom, peace and prosperity come into play in this process, while social reality tells a different story. Contrary to the promises of neoliberal globalization, inequalities, ecological risks, wars and economic crises have recently gained visibility. However, the Covid-19 pandemic, which emerged as a result of globalization, has revealed that globalization itself has entered a crisis. The Covid-19 pandemic has been a declaration of the failure of the global market and global organizations. The fight against the pandemic has been carried out with the resources of states instead of global alliances and private initiatives, and this process has enabled the return of nation-state power and effectiveness, which had been in decline for some time. In this context, this study aims to discuss the political and economic paradigm of globalization on the basis of recent developments.

Keywords: Globalization, Neoliberalism, Nation-state, Covid-19, Crisis.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, yasarabdulkadir80@gmail.com,
Orcid:0000-0001-6426-5962

² Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, orcungirgin@gmail.com,
Orcid:0000-0001-7038-4124

GİRİŞ

20. yüzyıl, beraberinde getirdiği siyasal, ekonomik ve toplumsal değişim ve dönüşümlerini oldukça kısa bir süre içerisinde sığdırmının yanında, aynı süre içerisinde bu süreci belirleyen savaşları da sığdırmıştır. Bu yönüyle 20. yüzyıl Hobsbawm'ın ifadesiyle yazılı tarihin en caniyane yüzyılı olmuştur (2008: 1). 20. yüzyılda günümüz dünyasını ekonomik, siyasal ve kültürel olarak şekillendiren iki büyük paylaşım savaşı ve ardından iki kutuplu dünya düzeni olarak adlandırılan Soğuk Savaş dönemi gelmiştir. Soğuk Savaş'ın bitmesi dünyaya barışın egemen olmasını sağlamamış, aksine savaş çağını sürdürür şekilde yeryüzünün hemen her bölgesinde savaşlara, çatışmalara, darbelere tanıklık edilmiştir. Günümüzde de bu savaşların sona erdiğini ve dünyanın bir bütün olarak barış içinde yaşadığını söylemek mümkün değildir (Hobsbawm, 2008). Henüz 21. yüzyılın ilk çeyreği bile bitmeden, üstelik "Tarihin ve İdeolojilerin Sonu"³ ilan edilmişken dünyanın birçok bölgesinde yaşanan çatışmalara, hatta "uygar Avrupa"da Rusya ile Ukrayna'nın savaşına tanıklık etmekteyiz. 20. yüzyılda ABD'nin liderliği altında şekillenmiş dünya düzenine karşı Çin, Rusya ve Hindistan gibi güçlerin yükselmesi geleceğin yeniden nasıl şekilleneceğine ilişkin tartışmaları da yeniden gündeme getirmektedir.

20. yüzyıl bir savaş yüzyılı olduğu kadar, özellikle son çeyreğinden sonra tarihsel sürecin hiçbir döneminde rastlanılmayan yoğunlukta sermayenin birikimine, hareketliliğine ve sınırsız nüfuzuna tanıklık etmiştir. Sermaye, bu çeyrekte sonra, kapitalist sistem içinde yer alan bütün devletleri kendi çıkarları doğrultusunda yönlendirme ve biçimlendirme gücüne kavuşmuştur. Küreselleşme sürecinin hız kazandığı bu dönemde, özellikle uluslararası alanda faaliyet gösteren ve finans piyasalarını kontrolleri altında tutan şirketler, geçmişte hiç bir zaman sahip olmadıkları kadar, devletin kontrol ve denetimi dışında hareket etme gücü ve kabiliyetini elde etmiştir. Yine bu dönemle birlikte, serbest piyasa koşullarında engelsiz olarak kâra ulaşmayı hedefleyen sermaye ile Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası (WB) ve Dünya Ticaret Örgütü (WTO) gibi uluslararası alanda faaliyet gösteren aktörlerin güçlü bir işbirliği içerisinde dünyayı şekillendirdiği bir süreç başlamıştır. Yine daha önce tarihin hiçbir döneminde insanın sosyal ilişkileri, sağlığı, cinselliği, eğitimi, eğlencesi, kültürü ve sanatı gibi temel yaşam alanları sermayenin tahakkümü altında bu kadar yoğun bir biçimde bastırılmamış (Lövy, 2005: 128) ve insan içinde yaşadığı sosyal dünyaya yabancılaştırılmamıştır.

Ekonomik, siyasal, ideolojik, kültürel ve sosyal ilişkilerimizi değiştirip dönüştüren bu süreç sosyal bilimlerin en tartışmalı kavramlarından birisi olan "küreselleşme" (globalization) kavramı üzerinden analiz edilmeye çalışılmaktadır. Küreselleşme tartışmaları özellikle "refah devleti"nin 1970'lerden itibaren zayıflama sürecine girmesiyle birlikte yoğunlaşmaya başlamış, sonraki yıllarda ise küreselleşme söylemi dünya çapında yaygınlaştırılan neoliberal ekonomi politikalarının ideolojik meşruiyetini sağlama işlevini üstlenmiştir. Bu ekonomi politik Soğuk Savaş döneminde en etkili aktör olan ulus-devletin gücünün zayıflayarak işlevlerini piyasa güçlerine terk etmesine dayanmaktadır. Ortaya çıktığı dönemden itibaren neoliberalizmin dünya toplumlarını dizayn etmesi karşısında, onunla doğrudan ilişkili olan ve son birkaç on yılın popüler tartışma konuları arasında yer alan küreselleşme kavramının işaret ettiği süreci dışarıda bırakarak insan yaşamının herhangi bir temel sahasından söz etmek mümkün görünmemektedir. Devlete, ekonomiye, siyasete, eğitime, çevre sorunlarına, teknolojiye, hatta

³ Tarihin Sonu yaklaşımı liberal siyasal ve ekonomik sistemin onun alternatifi olan sosyalist sistem karşısında kazandığı zafer vurgusu üzerine kurulu bir anlayıştır. İnsan uygarlığının varabileceği en mükemmel sisteme ulaştığı iddiası öne çıkarılır. Soğuk Savaşın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin kendiliğinden parçalanması liberal sistemin ve tek kutuplu dünyanın zaferi olarak değerlendirilir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Fukuyama, 2016. İdeolojilerin Sonu yaklaşımı için bkz. Bell, 2013.

sağlığa, salgın hastalıklara, sosyal sorunlara, iklim sorunlarına dair analizler ortaya koyan birçok çalışmada güçlü bir küreselleşme vurgusu yapılmaktadır. Öte yandan, günümüzde birçok disiplini meşgul eden ve gündelik yaşam pratiklerimizi doğrudan etkilediğini deneyimlediğimiz küreselleşmenin özellikle içinde yaşadığımız Covid-19 pandemisi sürecinde tekrar yoğun şekilde tartışılan konular arasında yer aldığı görülmektedir. Söz konusu çalışmaların genellikle Covid-19 salgını ile birlikte küreselleşme sürecinin kesintiye uğrayabileceği ya da sürecin sonlanabileceğine yönelik öngörüler üzerine kurulu olduğu görülmektedir. Bu öngörülerin pandemi ile başlayan dönemde yoğunlaşması, esasen sonraki süreçte neoliberal ekonomik politikaların son bulacağını ya da gerileyeceğini ve ulus-devletin geri döneceğini iddia etmek anlamına gelmektedir.

Kuşkusuz neoliberal küreselleşme sürecinin etkilediği/dönüştürdüğü sahalardan sadece ekonomik ya da siyasal saha olmamıştır. Neoliberal küreselleşme süreci eğitimden sağlığa, kültürden sanata, sosyal ilişkilerden çevre sorunlarına kadar insan yaşamına nüfuz etmiş bulunmaktadır. Ancak bu durum ekonomik ve siyasal sahaların dönüşümünün sonucu olarak değerlendirilebilir. Bilgi, iletişim, ulaşım ve bankacılık teknolojilerinde ortaya konan ilerlemelerin sağladığı yenilikler, bireyler ve toplumlar arasındaki etkileşimi küreselleşmenin önemli bir yönü haline getirmesine rağmen, onun asıl dönüştürücü etkisi, temel hedefi olan ekonomik ve siyasal sahalarda gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, bu çalışma neoliberal küreselleşme sürecinin Covid-19 öncesi dönemde içinde bulunduğu duruma dikkat çekmeyi ve Covid-19 süreciyle birlikte ekonomik ve siyasal sahalardaki gelişmelere ışık tutmayı amaçlamaktadır. Güncel gelişmeler çerçevesinde, ulus-devletin geri dönüşü ve küreselleşmenin zayıflaması iddiaları değerlendirilmeye çalışılacaktır.

1. ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırma teorik bir çalışmadır. Araştırmada tarihsel sosyolojik yöntem kullanılmıştır. Küreselleşme olgusunun gelişimi ve geçirdiği değişimler tarihsel süreç içinde analiz edilmiştir. Küreselleşmeyi tarihsel olarak çözümlenebilmek için öncelikle küreselleşmenin teorik bir analizine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda, küreselleşme üzerine geliştirilen farklı yaklaşımlar değerlendirilerek küreselleşme olgusunun teorik analizi gerçekleştirilmiştir. Öte yandan, çalışmanın amacı, küreselleşmenin mevcut durumunu tartışmaya açmaktır. Araştırma küreselleşme olgusunu eleştirel bir perspektifle ele almaktadır. Küreselleşmenin bugününü tartışabilmek küreselleşme söylemi ile deneyimi arasındaki ilişkiye odaklanmayı gerekli kılmaktadır. Bu doğrultuda küreselleşme olgusunun işlerlik kazandığı ekonomi politikasının küreselleşmenin vaatlerini gerçekleştirme konusunda başarılı olup olmadığı, küreselleşmenin bu politikaya bağlaşıklık hale geldiği dönemdeki gelişmeler ile yakın dönemde ortaya çıkan ekonomik kriz ve salgın sürecindeki değişimler üzerinden ortaya konulmaktadır.

Çalışmada küreselleşme konusuna odaklanan birincil ve ikincil kaynaklar üzerinden literatür taraması yapılmıştır. Bu konuda öne çıkan sosyal bilimcilerin çalışmaları araştırmaya temel oluşturmuştur. Küreselleşme sürecinin ne zaman başladığı, küreselleşmenin temel özelliklerinin neler olduğu, küreselleşme sürecinde piyasa ve devlet arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiği ve küreselleşmenin hangi aşamalardan geçtiği sorularına yanıt aranmıştır. Küreselleşme sürecinde ulus-devletin değişen rolünü açıklamak çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda, ulus-devlet egemenliğinin küresel sahnede yeniden yapılanmasına ilişkin tartışmalar yürütülmüş, böylece küreselleşmenin güncel görünümüne ışık tutmak ve geleceğine ilişkin öngörülerde bulunmak amaçlanmıştır.

2. KÜRESELLEŞME TARTIŞMALARI

Küreselleşmenin ne zaman başladığına ilişkin ilgili literatürdeki tartışmalara bakıldığında, sürecin 15. yüzyıla kadar uzandığı görülmektedir⁴. Ayrıca dünyanın ekonomik ve siyasi bakımdan Batı Avrupa merkezli aktörlerin öncülüğünde düzenlenmesi sürecini sömürgeciliğin başlangıcına kadar geri götürmek de mümkündür (Özbudun, 2009: 538). Ancak küreselleşme kavramının 1960'lı ve 1970'li yılların başına kadar bugünkü anlamında kullanılmadığı görülmektedir. Bu dönemden sonra toplumlar arası ekonomik, siyasal ve kültürel bağımlılık hızla artmış ve etkileşim yoğunlaşmıştır (Held ve McGrew, 2008: 8). Bununla beraber, 20. yüzyılın son çeyreğinde ortaya çıkan gelişmeleri, sömürgecilikle başlayan ve Batı'nın tahakkümü altında şekillenen dünya düzeninden farklılaştıran önemli nokta, çokuluslu şirketlerin sahibi olduğu sermaye ve malların dünya üzerinde sınırsız dolaşımının sağlanmasıdır. Serbest dolaşımın gerçekleşebilmesi ise sermayenin önündeki ulusal engellerin kaldırılmasını ya da en azından asgarileştirilmesini gerektirmiştir (Özbudun, 2009: 538). Deregülasyon ve neoliberal küreselleşme tartışmaları hem uygulamada hem de ideolojik üstünlüğü ele geçirme konusunda bu döneme damga vurmuştur. Ulus-devleti sermayenin dolaşımına engel olarak gören bu anlayışın gelişimi mevcut devlet merkezli uluslararası siyasal sistemin dönüşümünü zorunlu kılmıştır. Küreselleşme süreciyle ortaya çıkan bu durum, devletin egemenliğini temel alan ve kökenleri Westphalia Barışı'na (1648) kadar uzanan sisteme meydan okumuş ve sürdürülmesini sorunlu hale getirmiştir. Daha önce yaşanan hiçbir gelişme küreselleşme kadar geleneksel devlet sistemini geriletmemiştir (Heywood, 2019: 29).

Reel sosyalizmin çöküşüyle kapitalist sistemin alternatifsiz kalmasından sonra, neoliberal küreselleşmenin akademik alanda tartışılması yoğunlaşmıştır. Bu tartışmalar, küreselleşme kavramının insanlığın içinde bulunduğu durumu anlamamıza ve geliştirmemize yardım ettiği ya da üstünü örttüğü yönünde yoğun bir entelektüel literatürün ortaya çıkmasını sağlamıştır (Held ve McGrew, 2008: 8). Küreselleşme her ne kadar son dönemin popüler başvuru kavramlarından birisi olsa da onun bütün olarak neyi tanımladığı konusunda yazarların uzlaştıklarını söylemek mümkün değildir. Genellikle küreselleşme kavramı insanların giderek artan bir biçimde devletlerin, toplumların, grupların ve bireylerin birbirlerine tarihsel süreç içerisinde görülmemiş şekil ve yoğunlukta bağımlı hale geldikleri bir sürece göndermede bulunmak için kullanılmaktadır. Aynı zamanda küreselleşme, finans piyasaları, sermaye fonlarının hacmi ve bütünleşmeleri, çeşitli mal ve hizmetin sınırsız dolaşımının yanında kültürel etkileşimleri vurgulamak için de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bütün bu yönleriyle küreselleşme, siyasal, ekonomik kültürel, teknolojik ve toplumsal faktörlerin bir araya gelmesi sonucunda ortaya çıkan bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Giddens, 2012: 84). Küreselleşme kavramı üzerinden sürekli olarak bir karmaşıklık, bütünleşmişlik ve karşılıklı bağlanmışlık vurgusu öncelenirken, kavram aynı zamanda bireyin yaşamının ona çok uzak bir coğrafyada alınan kararlar tarafından etkilendiği düşüncesini gündeme getirir. Coğrafi uzaklığın, mesafelerin sınırlandırıcı etkisinin giderek zayıflaması, ulus-devletlerin sınırlarının belirleyiciliğin azalması ve dolayısıyla aynı zamanda egemenlik alanlarının daralması anlamına gelmektedir (Heywood, 2019: 34).

⁴ Küreselleşme sürecinin başlangıcı konusunda ilgili literatürde bir uzlaşıdan söz etmek mümkün görünmemektedir. Örneğin, Robertson (1999) küreselleşmeyi belirli evreler üzerinden değerlendirir ve başlangıcını 15. yüzyıla kadar götürür. Diğer yandan, Hirst ve Thompson (2007) küreselleşmeye temel oluşturduğu ileri sürülen ekonomik-ticari ilişkilerin zaten 19. yüzyılın ortalarında var olduğu iddiasındadır ve buradan hareketle küreselleşmenin yeni bir süreç olduğu düşüncesini eleştirir. Ayrıca küreselleşmenin tarihsel gelişim sürecini, küreselleşme kavramını ve küreselleşmenin ekonomik yönünü tartışan çalışmalar için bkz. Aydemir ve Kaya (2007) ve Kaya ve Aydemir (2011).

Küreselleşme sürecinin tanımlanmasına ilişkin girişimlerin ya da tartışmaların bazılarının, olgusal durumun çözümlenmesinden ziyade yazarların sosyal dünyaya ilişkin perspektiflerinin ya da ideolojik hedeflerinin birer yansıması şeklinde somutlaştığı görülmektedir. Kavramın tanımlanmasının bir dizi retorik tarafından desteklenen bir “söylem” olma özelliğinin öne çıkarıldığını söylemek mümkündür. Bu durumu örnekleyen söylemlerden bazılarının şunlardan oluştuğu söylenebilir: “ulus devletlerin etkisini yitirmekte olduğu”, “dünyanın küresel köye dönüştüğü”, “tek kutuplu bir dünyanın oluştuğu”, “serbest piyasa ekonomisi ve buna dayalı bir demokratik toplum düzenin küresel boyutta egemenliği”. Bu söylemlere yönelik itiraz konularının bazıları ise şu şekilde gündeme getirilmektedir: “küreselleşme süreci Batı merkezlidir”, “küreselleşme süreci çokuluslu şirketlerin güdümünde şekillenmektedir”, “işgücünün örgütsüz olduğu ülkeleri hedef almaktadır”, “küreselleşme süreci ulus-devletlerin sosyal destek uygulamalarını geriletmekte ve sosyal sorunlarını artırmaktadır”, “gelişmiş ülkeler kamucu uygulamalarını sürdürürken, az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler uluslararası finans kuruluşlarının dayattığı neoliberal politikaları uygulamak zorunda kalmaktadır” (Özbudun, 2009: 539). Ayrıca yine bu sürece ilişkin olarak “kültürel homojenleşme” “melezleşme” “yerelleşme”, “kültürel kimlik” gibi konular üzerinden tartışmalar yürütülmektedir.

Literatürde küreselleşme sürecine ilişkin tartışmaları yürüten tarafların Held ve McGrew’in yaptığı sınıflandırma üzerinden “aşırı küreselleşmeciler”, “şüpheliler” ve “dönüşümcüler” şeklinde adlandırıldıkları görülmektedir (Bozkurt, 2000: 18). Ancak Held ve McGrew’e göre küreselleşme konusunda heterojen fikirler bulunmaktadır ve bu sınıflandırmaların sonuç olarak bir ideal tip kurgusu olduğu akıldan tutulmalıdır. Söz konusu etiketlemelerin ya da başka tezlerin karmaşık küreselleşme sürecine dair yorumları tükettiği anlamı çıkarılmamalıdır (Held ve McGrew, 2008: 8).

2.1. Hiper Küreselci Tezler

Küreselleşme teorisyenleri kendi ideolojik konumlarından hareketle belirli yorumları savunsalar da bu yorumlar aslında bütünüyle birbirlerini dışlamazlar ve karmaşık bir olgunun farklı yönlerini gösterirler. Bu teorisyenler grubunun ilki olan hiper küreselciler, 1980 sonrası dönemde yoğunlaşan devrimsel teknolojik, siyasal, kültürel, ekonomik, finansal değişim ve dönüşümlere odaklanırlar ve böylece bu güçlerin karşı konulamaz bir konumda bulunduğu bir tür teknolojik determinizme dayanırlar. Küreselcilerin en çarpıcı tezleri ise geleneksel devletlerin giderek ulus-ötesi güçlerin kontrolü altına girdiği, ulusal sınırların önemini kaybettiği, sınırsız küresel bir dünyanın kurulduğu ve ulusal ekonomilerin küresel piyasaların kurallarına direnmelerinin yersizliği üzerinedir. Yani geleneksel ulus-devletler karşısında piyasalar ve ulus-üstü yapılar zafer kazanmış, devletler ve sınırları önemsiz hale gelmiştir (Heywood, 2019: 34). Küreselci teze göre, bu durum günümüzde ekonomik kaynakların dağıtımında, örgütlenmesinde ve konumlanmasında büyük sermayenin sahibi olduğu küresel şirketlerin merkezi bir konum elde etmesini sağlamış ve devletlerin küresel şirketler karşısındaki eski konumlarının giderek zayıflamasına neden olmuştur (Held ve McGrew, 2008: 38). Böylece geleneksel ulus-devletler küreselleşme sürecinde giderek kendi içinde olup bitenleri kontrol edemez hale gelmiştir. Küresel şirketlerin ve ulus-ötesi küresel aktörlerin (Avrupa Birliği, Dünya Ticaret Örgütü, Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve diğer başka örgütler gibi) ulusal sınırlar içindeki etkinliğinin artması, bölgesel çapta ortaya çıkan kurumların ve sivil toplum örgütlerinin yönetim alanında da giderek daha fazla rol üstlenmeleri geleneksel devletin egemenliğini aşındırmış, otoritesini ve meşruiyetini sorgulanır hale getirmiştir (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999: 4). Hiper küreselciler, özellikle piyasalar karşısında geleneksel devletin gerilemesini son derece önemserler ve olumlarlar.

Bunu ekonomik dinamizmin ve zenginliğin dünyanın her yerine yayılmasının temel koşulu olarak desteklerler (Heywood, 2019: 34).

Küreselci bakışa göre, küreselleşme süreciyle başlayan yeni dönemde eski ekonomik ve askeri bloklara ayrılmış, birbirine düşman ideolojik kalıplardan oluşan dünyanın sonuna gelinmiştir. Yeni küresel dünyada artık “Doğu-Batı, gelişmiş-azgelişmiş, birinci dünya- üçüncü dünya, ulusal-uluslararası vb.” kavramsallaştırmalara yer yoktur. Yeni dünya, neoliberal ideolojinin kural ve ilkeleri çerçevesinde şekillenen, ikili ayrımların son bulduğu ve herkesin ortak ve iyi bir kaderi yaşadığı açık toplumların dünyasıdır. Söz konusu yeni dünya, coğrafi ve siyasi sınırların silikleştiği, bütün toplumlar ve bireyler için demokrasi, barış ve özgürlükler vadeden, kültürel kimliklerin kendini gerçekleştirme imkanı buldukları, eğitim, çalışma, seyahat ve teknolojik imkanlardan yararlanma fırsatlarının herkesin erişimine açıldığı bir dünya olarak tasvir edilir (Şen, 2008: 149-150).

2.2. Küreselleşme Karşıtı Tezler

Hiper küreselci tezlerin karşısında konumlanan küreselleşme karşıtları, literatürde şüpheliler olarak bilinmektedirler (Bozkurt, 2000: 21). Küreselleşme karşıtı bir tutum benimseyen bu düşünürler, küreselleşme tartışmasının aslında yeni olmayan bir sürece ilişkin olduğu düşüncesindedirler. Şüpheliler, küreselleşme olarak tanımlanan ve bu tanımın örneği olarak gösterilen günümüz karşılıklı ekonomik bağımlılık halinin eşsiz bir durumun ifadesi olmaktan ziyade 19. yüzyıl verilerinden farkının uluslararası etkileşim yoğunluğu olduğunu iddia ederler (Giddens, 2012: 93). Şüpheliler, hiper küreselleşme tezleri temelden hatalı olduğunu kabul ederler ve özellikle onların ulus-devletlerin uluslararası ekonomik faaliyetleri denetleme konusundaki mevcut güçlerini hafife alan anlayışlarını yersiz bulurlar. Şüphelilere göre, uluslararası ekonomik faaliyetlerin sürdürülmesini sağlamak için ulusal hükümetlerin düzenleyici gücüne olan ihtiyaç ortadan kalkmamıştır. Şüpheliler küreselleşmeyle birlikte devlet merkezli dünya sisteminin önemini yitireceğine ilişkin tezleri de küçümserler. Onlara göre, bu süreçte sınır ötesi ekonomik etkinliklerin düzenlenip teşvik edilmesi ve sürdürülebilmesi için devletlerin merkezi önemi azalmaktan ziyade artacaktır (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999: 5-6).

Küreselleşme karşıtı şüphelilere göre, küreselci yaklaşımı yücelten siyasetçiler ve teorisyenler, küreselleşmeyi belirli çıkarlarını gerçekleştirmek için ideolojik bir araç olarak kullanmaktadırlar. Amaçlarına ulaşmada küreselleşme tezi onlara iki önemli avantaj sağlar. Öncelikle, küreselleşme tezi onlara güçsüz sendikalar, sosyal sorunlar için gerekli kamu harcamalarının azaltılması, esnek çalışmanın gerekliliği, işveren denetimlerinin azaltılması gibi değişimlerin zorunlu olduğu yönündeki düşüncelerini uygulama fırsatını verir. İkinci olarak ise bu değişimlerin herhangi bir aktörün denetimi altında ya da büyük şirketlerin çıkarlarına yönelik olmayan öznesiz ve merkezsiz bir sürecin parçası olduğu iddiasını savunma olanağı sağlar (Heywood, 2019: 37).

Şüphelilere göre, küreselci tezler, büyük sermayenin kendi ekonomik ve siyasal çıkarlarını maksimize etmek için dünyayı kontrolden ve sınırlardan arındırılmış bir pazara dönüştürmesinin aracıdır. Bu hedef yeni bir duruma işaret etmez. Çünkü kapitalizm her zaman sömürüyü hedeflemiştir. Ayrıca şüpheliler için, piyasanın sorun çözücü gücüne atıfla, toplumsal alanların rekabete açık hale getirilmesiyle, küreselcilerin savladıkları gibi herkesin zenginleşerek, barış, demokrasi ve eşitlik içinde yaşadığı küresel bir dünya mümkün olmayacaktır. Aksine, mevcut rekabet düzeni eşitsizlik, işsizlik, daha fazla sömürü, çatışmalar, göç, terör ve çevre sorunlarını içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir. Küreselleşme koşullarında bile devam eden ekonomik krizler ülkelerin ulusal şirketlerinin büyük sermayenin eline geçmesine neden olmakta ve büyüyen sermayenin tekelleşmesinin önünü açmaktadır. Tekelleşen büyük sermaye, ekonomik ve siyasal gücünün artmasıyla, devletlerin ücretler,

vergiler, tarım destekleri gibi egemenlik alanlarına müdahale etmekte ve bu alanları kendi çıkarlarına göre düzenlemektedir. Bu durum özellikle devletlerin ekonomik ve siyasal alanları düzenleme gücünü zayıflatırken, siyasetin, demokratik katılımın, vatandaşlık haklarının ve parti-seçmen, devlet-vatandaş arasında kurulan geleneksel bağların zayıflamasına ya da kopmasına neden olmaktadır (Şen, 2008: 151-152). Şüpheler küreselleşmenin yeni bir süreç olduğuna karşı çıkmamanın yanında bu kavramın bu denli popüler olmasını dönemin ideolojisini ifade etmesine bağlarlar. Küreselleşme karşıtları için küreselci tezler, refah devletini yok etmeyi ve minimal devlete dönüşümü hedefleyen çevrelerin fikirlerini içeren basit bir terimdir (Bozkurt, 2000: 21).

2.3. Dönüşümcü Tezler

Küreselleşme karşısında dönüşümcü yaklaşımı benimseyenler, küreselleşmenin modern toplumları ve dünya düzenini yeniden biçimlendiren ekonomik, politik ve sosyal geniş bir değişiklikler yelpazesinin arkasında yer alan temel güç olduğu düşüncesindedirler. Dünya düzeni dönüşüm geçirmektedir ancak yeni durum eskisinden tamamen farklı bir durumu da ortaya çıkarmamıştır. Örneğin, küreselleşme sürecinde karşılıklı bağımlılıklardaki artışa rağmen hükümetler gücün büyük bir bölümünü ellerinde tutmaktadırlar. Küreselleşme sürecinde yaşanan dönüşümler sadece ekonomik alanlarda önemli olmakla sınırlı kalmamakta, bireysel yaşam alanlarından kültüre, politikaya kadar benzer derecede önem taşımaktadır. İç ve dış işler arasındaki ayırım ile ulusal ve uluslararası alanlardaki kurulu düzen yok olmaktadır. Bu yeni küreselleşme sürecine uyum sağlamaya çalışan bireyler, toplumlar, kurumlar ve devletler eski düzenin, yapıların sarsıldığı durumda yaşamda kalmanın yeni yollarını bulmak zorundadırlar (Giddens, 2012: 95).

Diğer iki yaklaşımı benimseyenlerle karşılaştırıldığında dönüşümcüler küreselleşmenin geleceğine ilişkin olarak keskin bir sav ileri sürmezler. Onlar küresel pazara ya da küresel uygarlığa ilişkin sabit bir ideal tip üzerinden, açık bir iyi ya da kötü küresel dünya değerlendirmesi ortaya koymazlar. Daha ziyade, küreselleşmeyi konjonktürel faktörler tarafından şekillendirilen çelişkilerle dolu uzun bir süreç olarak yorumlarlar. Sürece hem olumsuzluklar hem de fırsatlar eşlik eder (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999: 7-9).

Küreselleşmenin henüz devam eden kaçınılmaz bir süreç olması nedeniyle, dönüşümcü yaklaşımı benimseyenler, onun getirdiği değişimlere duyarsız kalmanın ya da karşı durmanın rasyonel bir tutum olmayacağını dile getirirler. Dönüşümcülere göre, küreselleşme süreci tüm dünyayı etkilemektedir ve ona alternatif başka bir yapı bulunmamaktadır. Dolayısıyla küreselleşmenin kurallarına uygun hareket ederek, piyasada rekabet, üretkenlik yarışı içerisinde yer almak ve yapısal değişimleri gerçekleştirerek belirsizlikleri gidermek gerekmektedir. Böylece küreselleşmenin sağladığı çeşitli avantajlar (azgelişmiş ülkelerin sahip oldukları genç işgücü, yabancı sermaye çekme, eğitim fırsatları vb.) kullanılarak yeni fırsatlar yaratılacağına ve iyi bir yaşama ulaşma, demokrasi standartlarını yakalama, özgürlüklerin ilerlemesi gibi sıçramaların ortaya çıkacağına yönelik iyimser beklentiler ileri sürerler (Şen, 2008: 152-154).

Dönüşümcüler küreselleşme süreciyle birlikte ulus-devletlerin işlevlerinin ve otoritelerinin yeniden yapılandığına inanırlar. Hem küreselcilerin iddia ettikleri geleneksel “ulus-devletin sonuna gelindiği” söylemini hem de şüphelilerin aslında değişen pek bir şey olmadığı iddiasını reddederler ve geleneksel devlet anlayışının yerini ulus ötesi karmaşık ağlar üzerinden tanımlanan yeni bir egemenlik anlayışının aldığını ileri sürerler. Dönüşümcülere göre küreselleşmeyle birlikte modern ulus-devletin şekillendiği koşullar büyük oranda dönüşmüştür. Dolayısıyla buna paralel olarak günümüzün egemenlik ve devlet anlayışı da dönüşüm geçirmektedir. Egemenlik yerel, ulusal ve bölgesel devlet kuruluşları, sivil toplum kuruluşları ve özel kuruluşlar tarafından paylaşıldığından, ulus-devletler gücü elinde tutan

başlıca otorite biçimi olmaktan geri kalmışlardır (Held, McGrew, Goldblatt ve Perraton, 1999: 7-9).

Dönüşümcü yaklaşımı benimseyenler küreselleşme sürecine ilişkin analizleri nedeniyle şüphecilerden ziyade, hiper küreselleşmecilere daha yakın durmaktadırlar. Küreselleşme sürecinin piyasaları birleştirmesi ve sermayeye serbest hareket alanı tanınması, radikal grup içinde yer alan neoliberallerin bu süreci savunmalarının temel nedenini oluşturur. Aynı grup içinde yer alan neo-marksistler ise sürece sermayenin güçlenmesine neden olduğu için karşı çıkarlar. Küreselleşme sürecini birbirine ters ideolojik zeminlerden hareketle analiz eden bu gruplar, küreselleşmeyle yeni bir aşamaya geçildiği ve ulus-devletin gerilediği konusundaki hiper küreselci yaklaşım içerisinde yer alan tezler üzerinde uzlaşırlar. Küreselleşmenin karşısında konumlanan kuşkucu grup içerisinde ise kapitalist piyasa ekonomisine tepkili sol/sosyalist gruplar ve geleneksel ulus-devleti, egemenlik haklarını önemseyen milliyetçi/devletçi sağ ve sol eğilimli yazarların yer aldığı söylenebilir (Bozkurt, 2000: 25-26).

3. COVID-19 ÖNCESİ DÖNEMDE NEOLİBERAL KÜRESELLEŞMENİN GÖRÜNÜMÜ

Küreselleşme sürecinin politik ve ekonomik temelini oluşturan neoliberal ideoloji, ekonomik sahada kamu sektörünün varlığını ve devlet müdahalesini engellemeyi ya da tersine çevirmeyi hedefleyen, Hayek ve Friedman gibi yazarlar tarafından kurgulanan ve kamucu uygulamalara karşı gerçekleştirilen bir “karşı devrimdir” (Heywood, 2019: 136). Daha açık şekilde, Harvey’in ifadesiyle “neoliberalizm emek güçlerine ve tüm diğer (seküler ya da dindar) muhalif güçlere karşı kapitalist sınıfın iktidarını ayağa kaldırma, sağlama ve merkezleştirme amaçlı bir projeydi, hala da öyle” (Harvey, 2015: 1) dir. Küreselleşmenin temelini oluşturan neoliberalizm, devletin sermayenin çıkarlarını savunacak şekilde yeniden düzenlenmesini ya da tamamen ele geçirilmesini hedeflemekteydi. Böylece devlet şirketlerin ve finansal grupların çıkarına göre düzenlemeler yapacak, kamu kurumlarını özelleştirecek ve her türlü yeniden dağıtım ve refah uygulamalarına son verecektir. Devlet, halkın çıkarları ile sermayenin çıkarları çeliştiği durumlarda ise şirketlerin, sermaye sahiplerinin çıkarlarını koruyup kollayacaktır. Ayrıca herhangi bir finansal kriz durumunda, bankalar, şirketler, finans kuruluşları, yani sermayenin varlıkları halkın yoksullaşması önemsenmeden devlet bütçesi kullanılarak kurtarılacaktır (Harvey, 2015: 1).

Bir zamanlar, piyasanın kötü işleyerek, işsizlik ve eşitsizlikler yaratacağı düşüncesinin bir göstergesi olarak ve küresel yoksulluğu yok etmek, küresel istikrarı sağlamak amacıyla kurulan Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi kurumlar küreselleşme sürecinde açık değişimler geçirdiler ve ideolojik bir coşkuyla piyasaların üstünlüğünü savunan kurumlar haline geldiler. Küreselleşme sürecinde bu kurumlar, ekonomide küçülme yaratacak olan vergileri azaltmak yerine arttırmayı, faizleri düşürmek yerine yükseltmeyi desteklediler ve bu politikayı benimseyen ülkelere fon sağladılar. Bu kurumlardaki çarpıcı değişiminin başlangıcı 1980’lerde Ronald Reagan ve Margaret Thatcher’ın serbest piyasayı kutsayan söylemleri dile getirdikleri döneme uzanır. Bu dönemden sonra IMF ve Dünya Bankası, onların vereceği desteğe muhtaç, ancak serbest piyasa ekonomisine geçmeye isteksiz yoksul ülkelere piyasa ekonomisini dayatan misyoner kuruluşlara dönüşerek (Stiglitz, 2002: 34-35) neoliberal küreselleşmenin uluslararası alanlardaki en büyük aktörleri konumuna yükseldiler.

Küreselleşme sürecinin hakim ideolojisi olan neoliberalizm, mülkiyet haklarını, bireysel girişim ve beceriyi, serbest piyasaları ulusal ve küresel düzeyde refahı artırmanın en temel unsurları olarak görür. Bu nedenle neoliberal ideoloji refah artışı ve istikrarın sağlanabilmesi için devleti piyasanın serbest hareket edebilmesini sağlamak ve bunu korumakla yükümlü tutar. Devlet, özel mülkiyet haklarını garanti altına almalı, piyasanın işleyişini sağlamak için gerekli

durumlarda kolluk kuvvetlerini hazır tutmalı, hukuksal alt yapıyı hazırlamalı, belirli alanlarda (sağlık, eğitim, sosyal güvenlik çevre sorunları vb.) piyasalar oluşmamışsa gerekli düzenlemeleri yapmalı, fiyatların belirlenmesini ise tamamen piyasa güçlerine bırakmalıdır. Çünkü neoliberal anlayışa göre, devlet piyasada hem fiyatları belirleyecek bilgi ve donanıma sahip değildir, hem de demokrasilerde güçlü çıkar grupları devlet otoritesini kullanarak piyasada fiyatların kendi lehlerine göre belirlenmesine yol açabilir (Harvey, 2015: 10).

Tarihsel sürece neoliberal perspektiften bakıldığında dönemsel ekonomik krizler yaşanmasının, yoksulluğun, işsizliğin, sosyal sorunların nedeni, serbest piyasanın işleyiş mantığı değil, aksine piyasa dışı güçlerin ona müdahalesidir. Bir başka deyişle, ekonomik krizler, işçi sendikaları, refah devleti ve birtakım toplumsal uygulamanın serbest piyasa üzerindeki tahakkümü nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Tarihin bu şekilde okunması başarılı bir küreselleşme için “piyasa dostu” uygulamaları ve toplumsal düzeni zorunlu kılar. Bu toplumsal düzende sermaye sahipleri, işçileri istedikleri zaman işten atabilmelidirler, sendikalar zayıflatılmalı, kamu işletmeleri özelleştirilmeli, piyasalar yabancı sermayeye açılmalı, küresel ticaretin önündeki engeller kaldırılmalıdır (Shaikh, 2014: 77).

Küreselleşme sürecinin yoğunlaşp hızlanmasıyla birlikte söz konusu neoliberal piyasa anlayışı güçlü biçimde uygulama alanı bulmaya başladı. Devletin düzenleyici önlemlerinin sınırlandırılması, sosyal hizmet alanlarının ve refah uygulamalarının daraltılması, kamu varlıklarının özelleştirilmesi uygulamaları yaygınlık kazandı. Hem bir zamanların eski sosyal demokrat refah devletleri hem de SSCB'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletler bazen ikna bazen de zor yoluyla neoliberal politikaları uygulamaya koyuldular. Neoliberal küreselleşmenin savunucuları bu süreç içerisinde eğitimden medyaya, şirketlerden finans kurumlarına, hazine bakanlıkları, merkez bankaları gibi önemli devlet kurumlarına, IMF, DB DTÖ gibi küresel kuruluşlara kadar kilit noktalarda önemli bir nüfuza sahip oldular. Bu durum neoliberal söylem ve uygulamaları hegemonik bir duruma taşıdı (Harvey, 2015: 10-11) ve neoliberal politikaların savunucularını küreselleşmenin temel aktörleri haline getirdi. Dolayısıyla, küreselleşme özü gereği çoğul yollara sahip olabileceken, neoliberalizmle özdeşleşerek tekil bir yoruma indirgendi.

Neoliberal aktörlerin hegemonik olmasıyla birlikte, sonraki dönemde küreselleşme süreci sorunsuz şekilde ilerleyebilir, neoliberal politikalar uygulama alanı bulabilirdi. Sermayenin ve malların serbest dolaşımının önündeki engeller zayıflatılmış, geleneksel ulus-devlet ekonomik sahayı düzenleme hakkını büyük ölçüde ulus-üstü kurumlara ve dolayısıyla sermaye sınıfına devretmişti. Bir zamanlar piyasa geleneksel ulus-devletin egemenliği altındayken küreselleşme süreciyle birlikte devlet piyasanın egemenliği altına girmişti. Devletin rolü artık yalnızca piyasanın kendi başına bırakıldığında düzenlemekte başarısız olduğu alanlarda faaliyet göstermekti. Bunlar, şiddete karşı önlemlerin alınması, ticaret ve yatırım için gerekli istikrarın sağlanması, hukuk sistemi ve bunu işletmenin araçları, ulaşım ve iletişim alt yapısı, kanalizasyon ağı, su kaynakları gibi alanlarla sınırlıydı. Pek çok devlet, kendi varlık sebebini oluşturan, zorla ya da çoğunluğun rızasına dayalı veya ikisi birden meşru bir politik otoriteye olan gereksinimleri karşılamaktan uzaklaşıyordu. Devlet, piyasanın işlemesi ve toplumsal düzenin kurulması için kıyıda köşede kalmış bazı düzenlemeleri yaparak otoritesine saygı duyulmasını sağlayamıyordu (Strange, 2008: 156).

Gelgelelim, neoliberal küreselleşmenin önündeki engeller birer birer yıkılıp serbestliğe kavuştuğunda, sermaye aşırı serbestliğin verdiği rahatlık ve aşırı kazanç isteğiyle, var olan her şeye saldırmaya başladı. Bu durum yeni ekonomik krizlerin ana nedeni olacaktı. Uluslararası tekeller küreselleşmeyle birlikte hemen her ülkeye girmeye başladı. Bu durum devletçi ekonomilerin sonunu hazırlarken, serbest piyasanın, özel sektörün alanını genişletti. Bunalımlar

serbest piyasaya verilen yeni tavizlerle aşılımaya çalışılırken, aslında yeni krizlerin de alt yapısı oluşturuluyordu (Çeçen, 2005: 175-176). Serbest piyasa, vadettiği refah toplumunu kurmaktan ziyade “yaratıcı yıkım”ı beraberinde getirdi. Küreselleşme sürecinde yıkılan sadece geleneksel devlet ve onun egemenlik biçimleri değil, aynı zamanda toplumsal ilişkiler, yaşam biçimleri, iş bölümleri, refah kurumları, düşünce şekilleri gibi gündelik yaşamı şekillendiren bütün yapıları. Piyasa insan eylemlerini şekillendiren bütün sahalara, değerleri kendi kuralları üzerinden dönüştürmeye başladı (Harvey, 2015: 11).

Küreselleşme taraftarları için Amerikan tarzı muktedir kapitalizmi kabul etmek başlı başına bir ilerlemeydi. Gelişmekte olan yoksul ülkeler, içinde buldukları bu durumun üstesinden gelmek istiyorlarsa, piyasa ekonomisine geçmekten başka seçenekleri yoktu. Ancak küreselleşme bu ülkelerde yaşayan yoksullara vaat ettiği zenginleşmeyi sağlamadı. Küreselleşme sürecinde zengin ve yoksul ülkeler arasındaki gelir farkı giderek arttı. Üçüncü Dünya ülkelerinde defalarca yoksulluğun azaltılacağı yönünde verilen sözlere ve dünyanın toplam gelirinde yaşanan artışlara rağmen, yoksulluğa itilen insan sayısı giderek arttı ve bu insanlar günde bir dolardan daha az parayla yaşamlarını sürdürmek zorunda bırakıldı. Afrika ülkelerinde ortalama ömür düştü. Bunun birinci nedeni AIDS olurken, ikinci nedeni yoksulluktu. Küreselleşme yoksulluğu azaltmadığı gibi piyasa istikrarını da sağlayamadı. Asya ve Latin Amerika’da olduğu gibi dünyanın diğer bölgelerinde de yaşanan ekonomik krizlerin dünyanın tümünde bir çöküşe neden olacağı yönünde endişeler ortaya çıktı. Bunun yanında, Batı’nın gelişmiş ekonomileri ve ABD, yoksul ülkelere piyasa ekonomisinin önündeki engelleri kaldırmaları konusunda dayatmalarda bulunurken, kendi ülkelerindeki engelleri kaldırmadıkları için bu ülkeler tarım ürünlerinden elde edecekleri ihracat gelirlerine ulaşamadılar (Stiglitz, 2002: 27-28).

Her ne kadar neoliberalizm devletin ekonomiye müdahalesizliği esasına dayanmaktaysa da, neoliberal küreselleşmenin, ekonomik, finansal krizleri ortaya çıktığında ise piyasaya müdahale devletten bekleniyordu. Büyük sermayenin sahibi olduğu bankaların, finans kuruluşlarının zararları, yoksulların mevcut durumlarını daha da kötüleştirmesine rağmen kamu bütçesinden karşılanıyor ve bu kuruluşlar kurtarılıyordu. Dünyanın büyük bir bölümünü etkileyen politikaları belirleyenler 2007-2008 krizine yine bu çerçevede yanıt verdiler (Harvey, 2015: 1) ve sermayeyi kamunun kaynaklarıyla finanse ettiler. Neoliberal küreselleşmeyi savunanların işaret ettiği kazanımların karşılığında ödenen bedel ise çok daha ağırdı. Neoliberal küreselleşme siyaseti yozlaştırmış, ortaya çıkardığı tüketim kültürü çevreye ciddi zararlar vermiş, kitlesel işsizliği, kentsel şiddeti, toplumsal bozulmayı ve etnik çatışmaları artırdı. Neoliberalizmin bayraktarı olan Batı ülkeleri, bu süreçte Afrika’dan ve dünyanın gelişmekte olan diğer bölgelerinden yükselen yoksulların sesini duymazdan geldi ve bu ülkelerde krizler sıradanlaştı. Neoliberal küreselleşmenin neden olduğu sorunların farkına ancak Prag, Seattle, Washington, Cenova gibi şehirlerin sokaklarında çevreciler, sendikacılar ve öğrenciler yürüdüğünde varıldı (Stiglitz, 2002: 30-31) ve böylece bu “tekçi” küreselleşme anlayışı tartışmaya açıldı.

Küreselleşme özü itibarıyla ABD’nin artan gücü ile doğrudan ilişkilidir. 20. yüzyılın sonlarında artan serbest ticaret, ABD şirketlerine yeni pazarlar, hammadde ve ucuz iş gücü sağladı. ABD’nin küresel güç olması, şirketlerinin ulaştığı servetle doğrudan bağlantılıydı. Bu süreçte küresel ekonomik-mali krizlerin dönemsel olarak tekrarlanması serbest piyasanın sorunların üstesinde gelme konusundaki iddiasına olan inancı sarstı. Bu durum aynı zamanda finans temelli neoliberal küreselleşmenin sonu ya da en azından sonunun başlangıcı tartışmalarını gündeme getirdi ve bazıları için ABD’nin liderliğinde yürütülen sürecin 2007-2009 kriziyle büyük hasar aldığı yönündeki kanaatleri güçlendirdi. Bretton-Woods’u inşa eden ve sonrasında Washington Uzlaşısı’na geçişi sağlayan ABD’nin Çin, Rusya, Hindistan ve Brezilya gibi ülkelerin yükselişine yanıt vermekte zorlanması, ekonominin ve politikanın

merkezinin Batı'dan Doğu'ya kayışını yansıması açısından önemliydi. Bu durum ABD'nin liderliğinde şekillenen neoliberal küreselleşmeyi ve onun girişimci piyasa modelini tartışmaya açtığı gibi, bu süreçte yeni güçlerin yükselmesi de çok kutuplu bir dünya düzeni beklentilerini güçlendirdi (Heywood, 2019: 86-156-639).

4. COVID-19 PANDEMİSİ: NEOLİBERAL KÜRESELLEŞMENİN SONUNUN BAŞLANGICI MI?

Her ne kadar küreselleşme sürecinin seyri özellikle onun kurduğu siyasal ekonomik sisteme karşı olanlar ve bu sürecin kaybedenleri tarafından güçlü delillere dayalı olarak eleştirilse de, özellikle Covid-19 pandemisiyle birlikte söz konusu eleştirilerin siyasal ve ekonomik sahalarda inkar edilemez şekilde somutlaştığını söylemek mümkündür. Bu çerçevede küreselleşmenin zayıflaması ile pandemi süreci arasında bir bağlantı kurulabilir. 2019 yılının sonlarına doğru ilk olarak Çin'de ortaya çıkan Covid-19 salgını hızla bütün dünyayı etkisi altına aldı ve 12 Mart 2020 tarihinde Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) tarafından pandemi ilan edildi. Pandemi, dünyanın her ülkesinde binlerce insanın yaşamını, işini ve sağlığını kaybetmesine neden olurken, insanların günlük alışkanlıklarında da zorunlu değişimler ortaya çıkardı. Günümüzde halen dolaşımını devam ettiren virüs, çeşitli önlemler ve aşı uygulamalarıyla önemli ölçüde etkinliğini yitirse de toplumsal yaşam üzerindeki olumsuz etkilerinin bütünüyle ortadan kalktığı söylenemez. Böyle bir salgının, tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan benzerlerinin yarattığı etkiler dikkate alındığında⁵ önemli toplumsal sorunlara neden olacağı ve olumsuz etkilerinin kolaylıkla ortadan kaldırılamayacağı beklendik bir durumdur. Bu çalışma açısından önemli olan, küreselleşmenin sonucu olan ilişkilerin pandeminin ortaya çıkması üzerindeki etkisini gündeme getirmekten ziyade pandeminin küreselleşmenin gerilemesi üzerindeki etkilerini siyasal ve ekonomik sahalardan tartışmaktır. Bu bağlamda odak noktamız, pandemi sürecinde siyasal ve ekonomik sahalarda özelinde somutlaşan gelişmeler olacaktır.

Bugün içinde yaşadığımız durumda, küreselleşme sürecinde dayatılan siyasal anlayışın ve ekonomi politikalarının salgın sürecinden sonra değişeceğine yönelik ciddi tartışmalar ve beklentiler bulunmaktadır. Bu tartışmaların siyasal içeriğini küreselleşmenin “ulusüstü”, “uluslararası” veya özünde şirketleri-büyük sermaye sahiplerini temsil eden kurum ve kuruluşları ulus-devletlerin yerine siyasal bir aktör olarak ikame etme anlayışına karşı, devletlerin egemen birer aktör olarak geri dönmelerine yönelik somut ihtiyacın pandemiyle birlikte ortaya çıktığına yönelik gözlemler oluşturmaktadır. Özellikle sosyalist ekonomi politişin uygulamada kapitalizm karşısında aldığı yenilgi 1990'larda kapitalizmin zaferini ilan etmesinin yolunu açmıştı. Bu süreçte gelişen otonom üretim sistemleri, iletişim ve bilişim teknolojileri sosyal sınıf yapılarını büyük ölçüde işlevsiz kılarak ideolojik dönüşümleri de sermaye lehine kolaylaştırmıştı. Bu süreçte, sınıfsal niteliği ve yurttaşlık bağları geriletılarak kitleleştirilen insanlar hızla tüketicilere dönüştürülürken, sermayenin sahibi olduğu malların serbest dolaşımının önü açılmıştı. Tüketici nitelikleriyle donatılan insanların artık cinsel tercihleriyle, etnik-dinsel aidiyetleriyle, kendi benzerleriyle oluşturdukları topluluklar içinde konumlandırıldığı ideal demokrasi ve piyasa ilişkileri içerisinde özgür-özzerk bölge ve giderek şehir devletleri şeklinde örgütlenen bir yönetim biçimi tasarlanmıştı (Alogan, 2023). Özünde büyük sermaye sahiplerinin temsilci olma nitelikleriyle öne çıkan ulus-üstü yapıların ve kurumların insan haklarını ve özgürlüklerini esas alan, yönetişim anlayışı ve piyasa ilkeleri etrafında örgütlenen siyasal aktörler, bütün toplumsal sorunları çözüme kavuşturacaktır.

⁵ Tarihin seyrini değiştiren salgınlar hakkında bkz. Babacan, 2020.

Ulus-devletler mevcut konumlarıyla bu tasarının bütünüyle karşısında konumlanmaktaydılar. Kendi egemenlik alanlarında bağımsız politikalar üreten, milli ve laik eğitim veren, teknoloji geliştiren, bağımsız kararlar alabilen, güçlü ordulara sahip, toplumsal kalkınma planları yapabilen, sermaye sahiplerini denetleyebilen, gümrük uygulayan, sermaye ve finans hareketlerini denetleyebilen niteliklere sahip ulus-devletler, bütünüyle küreselleşme ideolojisinin karşısında yer alan siyasal aktörler olarak görüldüler ve istenmediler (Alogan, 2023). Bu durum büyük sermaye sahipleri için son derece pragmatist bir hedefti. Çünkü kapitalizmin temel alternatifi konumundaki sosyalist sistem ve sosyal sınıf karşısında baskın güce ulaşmasından sonra, uluslararası sermayenin bütün dünyada serbest dolaşım ve sınırsız sömürü hedefinin önündeki neredeyse tek engel ulus-devletlerdi. Sosyal sınıftan sonra ulus-devletlerin geriletebilmesi için insanların onun anakronikliğine, yetersizliğine, gereksizliğine, dünya barışının, demokratikleşmenin ve insan haklarının ilerlemesinin önünde engel teşkil ettiğine ikna edilmeleri gerekiyordu. Küreselleşme sürecinde uluslararası sermayenin sahipliği altında ilerleyen iletişim ve bilişim teknolojileri, sermaye tarafından parasal ve siyasal destek sağlanan çeşitli vakıflar ve sivil toplum örgütleri küreselleşme ideolojisinin benimsetilmesi sürecinin en önemli araçları oldular.

Küreselleşmenin temel aktörünün piyasa güçleri olduğu bu süreçte, ulus-devletin ölümünün ilanı da kaçınılmazdı⁶. Küreselleşme sürecinin hız kazanmasıyla birlikte ulus-devletin ortadan kalkmaya yüz tuttuğu iddialarına sadece ekonomik küreselleşme taraftarları değil, küreselleşmenin çok yönlü toplumsal analizlerini gerçekleştiren sosyal kuramcılarının bir kısmı da katılmaktaydı⁷. Buna karşılık, ölümü uzun süredir öngörülmekte olmasına rağmen, ulus-devletin büyük bir dirençle varlığını devam ettirdiği gözlemlendi. Rodrik'e göre, bunun en önemli nedeni, ulus-devletin bazı yazarların iddia ettiği gibi küreselleşmenin gelişimini engelleyici bir olgu olmaktan ziyade, özellikle küresel ekonominin işleyişini kolaylaştırıcı roller oynamasıdır. Ulus-devlet küresel gelir dağılımının temel belirleyicisi ve piyasayı destekleyen kurumların esas merkezi durumundadır. Rodrik küreselleşme sürecinde ulus-devletin merkezi rolünü açıklayabilmek için üç önemli argümana başvurmuştur. İlk olarak, küresel eşitsizlikler ülkelerin içindeki değil, aralarındaki eşitsizlikle ilişkilidir. Yani, günümüzde eşitsizliklerin en önemli göstergesi, sınıflar arasındakinden ziyade, uluslar arasındaki gelir dağılımı farklılıklarıdır. Bu da ulusların ekonomik gelişmedeki başat rolünü ortaya koyar. İkinci olarak, yurttaşların ulus-devletle kurduğu bağların küresel ve yerel bağların yükselişle zayıfladığı iddiasının aksine, ulusal kimlik canlılığını korumaktadır. Elli yedi ülkede seksen binden fazla insanla yapılan Dünya Değerler Araştırması'nın verilerine göre, ulusal kimliğini öncelikli kimliği olarak kabul eden katılımcıların oranı hem küresel hem de yerel kimliklerini tercih edenlerin oranından oldukça yüksek durumdadır⁸. Son olarak, 2008 küresel finans krizinde ekonomik çöküşü önlemek için müdahale ederek, bankaları kurtaran, piyasaya nakit pompalayan, mali teşvik sağlayan ve işsizlik maaşlarını ödeyenler küresel piyasa güçleri yerine ulusal hükümetler olmuştur. Bu argümanlar ulus-devletin küresel arenada güçlü bir aktör olarak var olduğunu⁹, dolayısıyla ulus-devleti aşmaya yönelik girişimlerin verimli sonuçlara yol açmayacağını göstermektedir (Rodrik, 2019: 19-25).

⁶ Ulus-devletlerin küresel ekonomi karşısında işlevsiz iş birimleri haline geldiği yönünde radikal bir iddia için bkz. Ohmae, 1996.

⁷ Örneğin, Bauman (2012), "Yeni Dünya Düzensizliği" olarak kabul ettiği küreselleşmenin ulus-devletin sönümlenmesine ve egemenliğini kaybetmesine neden olduğunu düşünmektedir.

⁸ İlgili veriler için bkz. www.worldvaluessurvey.org

⁹ Ulus-devletlerin küresel siyasal düzendeki başlıca aktörler olduğu iddiası sosyal teoride de karşılık bulmuştur. Bu konuda öne çıkan isimlerden biri olarak Giddens (1994), küreselleşmenin dört temel boyutu olduğunu ortaya koymakta, bunlar arasında küreselleşmenin siyasal boyutunun ulus-devlet sisteminden oluştuğunu ifade etmektedir.

Öte yandan, son dönemde küreselleşme sürecini eleştiren kuramsal yaklaşımların elde ettikleri teorik üstünlük, tek kutuplu dünya arzusuna karşı eski siyasal ve iktisadi güçlerin geri dönüşleri ve pratikte Covid-19 salgını kaynaklı kriz süreci, egemen devlet uygulamalarına olan ihtiyacı somutlaştırdı. Bu süreçte, neoliberal küreselleşmenin cennet vaadine ikna edilmeye çalışılan yurttaşlar Covid-19 salgınıyla birlikte ulus-üstü kurum ve kuruluşların işlevsizliğine, süreci yönetmedeki başarısızlıklarına doğrudan tanıklık etme fırsatı buldular. Küreselleşmenin siyasal söylemleri ilk defa doğrudan sıradan insanlar tarafından somut gündelik yaşamları üzerinden yakıcı bir biçimde deneyimlendi. Bu süreçte, dünyanın hemen her yerinde, sıradan insanların geri çağırıp sarıldıkları, çözüm bekledikleri neredeyse tek güç egemen devletleri oldu. Örneğin, bu dönemde Türkiye’de yapılan bir araştırma, salgın sürecinde “Devletin izleyeceği sosyal politikalar, toplumun ekonomik ve psiko-sosyal sorunlarının azaltılmasında hayati önem taşımaktadır” (Ataman vd., 2021) vurgusunda bulunmaktadır. Salgın toplumsal dayanışmaya ve devletin müdahalesine olan ihtiyacın örtüsünü kaldırmış görünmektedir (Bozkurt, 2020). Oysaki yaklaşık 40-50 yıldır ulus-üstü kurumların üstünlükleri, devletin küçültülmesi ve piyasanın en adil üretim, dağıtım ve bölüşümü gerçekleştireceği söylemleri en üst statüleri ellerinde tutan birçok alandan uzman tarafından savunulmuştu. Salgın süreci bütün çıplaklığıyla olgusal gerçekliği kitlelerin önüne serdi. Salgının kısa süre içerisinde dayanışmaya olan ihtiyacı, güvensizliği ve çaresizliği belki kısa süreliğine de olsa somutlaştırması, özellikle temel insan haklarıyla ilişkili alanların rekabetin, serbest piyasa ilişkilerinin insafına bırakılmayacak kadar değerli olduğunu kavrama fırsatını sundu.

1980’lerden sonra devleti, toplumsal sorunların ve krizlerin çözümünde piyasa karşısında ikincilleştiren anlayış nedeniyle hükümetler, Covid-19 salgını karşısında hiç de hazırlıklı, donanımlı olmadıkları bir acil kriz durumuyla yüzleşmek durumunda kaldılar (Mazzucato, 2021) ve salgından koruyucu önlemlerin alınması konusunda ciddi yetersizlikler ortaya çıktı. Diğer yandan, hemen her sorunun çözümünde temel aktör olarak öne çıkarılan piyasaların kriz döneminde toplumsal önceliklere ve kolektif ihtiyaçlara yönelik hızlı kaynak mobilizasyonunu sağlayamadıkları görüldü. Bu durum, toplumsal kaynakların harekete geçirilmesi konusunda devletlerin aktif görev üstlenmelerini zorunlu kıldı. Toplumsal düzeni yıkıcı nitelikteki krizlerde bireylerin ve piyasaların planlama ve yönlendirme yapma, ihtiyaçları karşılayacak kaynak kullanma kabiliyetlerinin sınırlı kalması, devlet müdahalesinin kaçınılmaz olduğunu ortaya koydu (Çevik, 2020).

Neoliberal küreselleşme sürecinde, devletin alternatifi olarak konumlandırılan ulus-devlet üstü yapılanmalar, uluslararası sermayenin temsilcileri ve sivil toplum örgütleri salgının ortaya çıkardığı olağanüstü koşullarda kendilerinden beklenen işlevleri yerine getirme konusunda ciddi yetersizlikler gösterdiler. Tüm siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik sorunların çözümünde temel aktör kabul edilen söz konusu ağlar, krize çözüm bulmanın, dayanışma ve işbirliği içinde birlikte hareket etmenin ötesinde, mevcut durumu daha da kötüleştirebilecek bir rekabete giriştiler. Bu süreçte krizin çözümüne yönelik inisiyatif alması beklenen AB, DSÖ, DTÖ ve BM gibi küresel aktörlerin koordinasyon ve liderlik konusunda önleyici müdahalelerde bulunmakta ve salgını yönetmede etkisiz kaldıkları görüldü. Söz konusu bölgesel ve küresel aktörler, günümüzde teknolojik ilerlemenin bulunduğu düzey dikkate alındığında, son derece basit üretimle elde edilebilen salgından temel korunma araçlarının teminini ve yönetimi konusunda bile önemli yetersizlikler gösterdiler. Küresel güçlerin hastaları seçerek tedavi etme, maskeler ve tıbbi cihazlara el koyma gibi davranışları krizin daha da derinleşmesine yol açtı (Aslan, 2021). Avrupa’nın İtalya, İspanya, Fransa, Almanya ve İngiltere gibi önemli ülkelerinde salgının yayılım hızı, neden olduğu ölümler ve alınan yetersiz önlemler tartışma konusu olurken, bu gelişmeler Avrupa Birliği’ni de sarsıntıya uğrattı. Bu ülkelerin liderlerinin birbirlerine yönelik suçlayıcı açıklamaları ve AB’ye karşı sert tutumları dikkat çekti (Karakaş,

2020). AB ulus-üstü bir örgütlenme biçimi olarak siyasal ve ekonomik kararlarda ortak bir mekanizma üzerinden aynı doğrultuda hareket etme yeteneğine sahip olmasına rağmen, bir kriz durumu olan salgın sürecinde üye ülkeler kendi başlarının çaresine bakmak durumunda kaldılar. Örneğin, Alman Başbakan Angela Merkel salgın sürecinin başında ulusa seslenişte bulunurken AB'den hiç bahsetmedi. Salgının ilerlemesiyle birlikte Almanya ve Fransa'yı birbirinden ayıran ulus-devlet sınırı geçişlere kapatıldı. Egemenlik alanını belirleyen sınırlar kriz durumunda yeniden ortaya çıktı. Bu durum küreselleşme karşısında ulus-devletin ve ulusal sınırların geri dönüşünün önemli bir işaretiydi (Yeşilyurt, 2020: 431).

Avrupa'nın virüs karşısındaki çaresizliği, siyasal birliğini sarsarken aynı zamanda temel insan hakları ihlallerini de ortaya çıkardı ve AB ülkelerinin temel yaşam hakkını koruma konusunda ayrımcı bir tutum izlemelerine neden oldu. Solunum cihazlarının sayısal yetersizliği nedeniyle, yaşlı hastaların kullanımındaki bu cihazların genç hastalara takılması gibi ayrımcı uygulamalarda bulunuldu. Bu uygulama olağanüstü hallerde yaşlı insanların ölümle sonuçlanabilecek şekilde, temel yaşam haklarının dahi ihlal edilebileceğine yönelik düşüncenin meşrulaşmasının önünü açmaktadır (Karakas, 2020: 561).

Bu süreçte neoliberal küresel sistemin hegemonik gücü ABD'nin ortaya koyduğu tutumda da yeni tartışmaları gündeme getirdi. ABD'nin salgında müttefiklerine herhangi bir yardımda bulunmadığı gibi bu ülkelere gidecek tıbbi teçhizatları el koyması, bu ülkelerin sağlık personelini ülkesine davet etmesi ve sağlık sektöründe faaliyet gösteren önemli şirketleri bu süreçte satın alma girişiminde bulunması (Kurt, 2020: 3) olağanüstü durumlarda ulus-üstü birliklerin, müttefiklik ilişkilerinin egemen bağımsız devletin ikamesi olamayacağını somut olarak ortaya koymaktadır. Birliği oluşturan devletlerin ve müttefiklerin herhangi bir olağanüstü durumda koruma önceliğini kendi egemenlikleri altındaki alanlara ve yurttaşlarına vermeleri, ulus-devlet olgusu karşısında konumlanan bölgesel ve küresel, sivil ya da siyasal yapıların birlik söylemlerinin zayıflığının önemli bir göstergesi olarak dikkat çekicidir.

Aynı süreçte benzer rekabet ulus-üstü örgütlenmelerin salgınla mücadeleyi organize etme ve denetlemedeki yetersizliklerini gözler önüne serecek şekilde, aşı üretimi ve dağıtımı konusunda da yaşanmıştır. Salgının önlenmesi ve insanların yaşamlarını kaybetmelerinin önüne geçilmesi konusunda son derece önemli bir bilimsel müdahale olan aşı, tamamen pazar ilkelerine dayalı güç mücadelelerine terk edilmiş, üretim yetersizlikleri gündemdeyken patent hakları tartışmaları yürütülmüştür. Özellikle yoksul ülkelerin yurttaşları aşuya erişim konusunda önemli sorunlarla yüzleşmek durumunda kalmış ve binlerce insan piyasanın insafına bırakılarak, önlenemez olabilecekken yaşamlarını kaybetmişlerdir. Dünya çapında yedi milyona yaklaşan ölümlü vakaya ulaşılan 2023 yılı itibarıyla¹⁰, pandemi sürecinde ücretsiz dağıtımından kaçınılan, zengin ülkelerin depoladığı milyonlarca Covid-19 aşısı imha edilmektedir¹¹.

Covid-19 salgınına müdahale konusunda yetersiz kalan çeşitli ulus-üstü örgütler ve ağların ortaya çıkardığı boşluk hızlı bir şekilde ulus-devletler tarafından doldurulma yoluna gidildi. Kriz her ne kadar küresel boyutta olumsuz durumlar ortaya çıkarsa da ulusal düzeydeki önlemler dikkat çekti. Devletler öncelikle egemenlik alanlarına kapanarak salgının olumsuz etkilerini önlemeye yoluna gittiler (Miş, 2020; Kurt, 2020; Yeşilyurt, 2020). Gelişmiş ülkelerden ve ulus-üstü örgütlenmelerden beklentinin karşılanamaması, insani ilişkiler konusunda küresel ve bölgesel boyuta yaşanan sorunlar, uluslararası işbirliği gibi söylemlerin karşılıksız çıkmasının yarattığı hayal kırıklığı gibi nedenler ulus-devletleri kendi ekonomik,

¹⁰ Covid-19 vakalarıyla ilgili istatistikler için bkz. <https://www.worldometers.info/coronavirus/>

¹¹ Aşıların imhası üzerine bazı örnekler için bkz. <https://www.trthaber.com/m/haber/dunya/bulgaristanda-28-milyon-doz-covid-19-asisi-imha-edilecek-750882.html>, <https://www.bbc.com/turkce/articles/c2xz66ljm58o.amp>.

kültürel, siyasal, teknolojik güçleri ve toplumsal kaynakları üzerinden salgına çözüm arayışına yönlendirdi. Bu süreçte toplumlar ulus-üstü birliklerin ve ağların kırılabilirliği ve güvenilirmezliği karşısında kendi kaynaklarının önemini kavrama fırsatı buldular (Nar, 2020: 374). Böylece ulus-devletin olağanüstü süreçlerdeki rolünün yanı sıra, sahip olduğu kaynaklar ve devletin kapasitesinin önemi de somut uygulamalar üzerinden bir kez daha ortaya çıkmış oldu.

Covid-19 krizini aşmaya yönelik müdahalelerde ulus-devletlerin küresel ve bölgesel örgütlenmeler karşısındaki önemi, ekonomide ve yönetim alanında bir aktör olarak yeniden ortaya çıkmasıyla ilgilidir. Bu durum öncelikle sağlık alanında görünürlük kazanmıştır. Özellikle ABD gibi neoliberal kapitalist sistemin hegemonik gücünün sağlık sisteminin büyük ölçüde özel sektörün elinde olması nedeniyle yurttaşlarının ihtiyaçlarına cevap veremeyerek çökmesinin ağır sonuçları olmuştur. Küresel güç olan bu ülkede salgın nedeniyle binlerce insan yaşamını kaybetmiştir. Eğitim, sağlık gibi temel insan hakları ve ihtiyaçlarına ilişkin sahaların bütünüyle piyasaya terk edilmesinin neden olduğu yıkıcı tablo, devletlerin bu sahalara yönelik yaklaşımlarında dönüşümleri zorunlu kılmaktadır. Öte yandan, salgının ortaya çıktığı coğrafya olduğu için büyük kayıplar verme ihtimali daha yüksek olan Çin'in bu krizle mücadele konusunda AB ülkeleri ve ABD'den göreceli olarak daha başarılı olması, küresel sistemde demokratik-otoriter devlet tartışmasını da beraberinde getirmiş ve küreselleşme karşıtlığının yükselmesinin önünü açmış görünmektedir. Dolayısıyla, bu durum neoliberal küresel sistemin karşısında zaten yükselişte olan otoriter, müdahaleci eğilimlerin ve milliyetçi paradigmalardan güçlenmesinin önünü açacaktır (Cengiz, 2021).

Covid-19 kriziyle birlikte inkar edilemez biçimde somutlaşan bu toplumsal ve politik felç ve şok durumunun hem toplumlar hem de devletler açısından günümüze kadar benimsenen küreselleşme yaklaşımının sorgulanmasını ve dönüşümünü hızlandırıcı bir işlev üstlenmesi kaçınılmaz görünmektedir. Avrupa ülkelerinden farklı biçimde kurumsallaşan, insanların gelir farklılıkları arasındaki uçurum ve devlet eliyle finanse edilen sağlık ve eğitim sisteminin yokluğuna ilişkin ABD deneyiminin Covid-19 kriziyle birlikte sürdürülemezliğinin ortaya çıkması, devlet eliyle dağıtım ve kamucu uygulama taraftarlarını politik sahada yeniden güçlendirebilir (Çevik, 2020: 199). Üstelik ABD'nin küresel düzeyde siyasal, ekonomik, askeri ve teknolojik üstünlüğünün sorgulandığı bir dönemden geçtiğimiz ve "çok kutuplu" düzen tartışmalarının yeniden gündeme geldiği dikkate alındığında, Covid-19 salgınıyla başlayan sürecin yeni gelişmelere gebe olması olası görünmektedir.

5. SONUÇ

20. yüzyılın sonlarında reel sosyalizmin, liberal kapitalizm karşısında aldığı büyük yenilginin sonucunda alternatifsiz bir konuma erişen ve tüm dünyada uygulama alanı bularak yeni bir paradigma ve yeni bir dünya düzeni kurma iddiasıyla ortaya çıkan neoliberal politikalar, insan yaşamının temel sahalarının tümü üzerinde hedeflerini büyük ölçüde gerçekleştirdi. Neoliberal küreselleşme politikalarıyla ekonomi, sağlık, eğitim, siyaset, kültür gibi sahalar pazar ilkeleri etrafında organize edildi. Ulaşım ve bilişim teknolojilerinde sağlanan bilimsel ilerlemeleri ve sosyal devlet anlayışı karşısında elde ettiği ideolojik üstünlüğü kendi sınıfsal hegemonyasını kurmada ustaca kullanan sermaye, küreselleşme sürecine karşı girişimleri tüm sahalarda 21. yüzyılın ilk yıllarına kadar bastırmayı başardı ve "tek kutuplu bir yeni dünya düzeni" kurdu. Bu süreçte yaşanan teknolojik ilerlemeler, içinde yaşadığımız sosyal dünyayı daha önce hiç görülmemiş bir şekilde küçülttü ve farklı toplumlar ile kültürlerin birbirleriyle iletişim ve etkileşimini kolaylaştırarak küreselleşmenin en olumlu yönünü oluşturdu. Neoliberal küreselleşme sürecinin en önemli hedefi ise ekonomik ve siyasal paradigmanın bütünüyle sermayenin lehine olacak şekilde dönüştürülmesiydi. Ekonomik saha devlet müdahalesinden arındırılmalı, kamucu, dayanışmacı uygulamalara, sosyal destek

programlarına son verilmeli ve ulus-devletlerin egemenlik alanları sermayenin serbest dolaşımına açılmalıydı. Bu doğrultuda, ulus-devletin yetkileri sermayenin denetimindeki ulus-üstü kurum ve örgütlere devredilmeliydi. Tüm hedefler büyük ölçüde gerçekleştiğinde; yani politik saha ekonomik sahanın denetimine girdiğinde, temel insan haklarına ilişkin bütün alanlar serbest rekabete, piyasa güçlerine teslim edildiğinde özgür yeni dünya kurulacaktı.

Öte yandan, küreselleşmenin ana söylemini oluşturan “malların serbest dolaşımı” anlatısının sadece Batı sermayesine hizmet ettiği kabul edilebilir olduğu yakın zamanda ortaya çıktı. ABD firmalarının Çin menşeli firmaların teknoloji ürünleriyle rekabette geri kaldıkları alanlarda ABD hükümetinin gümrük duvarlarını yükseltip korumacı politikalara hızla yöneldiği görüldü. Benzer şekilde, Çin şirketlerinin Avrupa’ya iletişim altyapısı sağlayacak teknoloji yatırımlarına dayalı faaliyetlerinin ulusal güvenlik gerekçesiyle engellendiği gözlemlendi. Bu süreçte AB ve NATO gibi ekonomik, siyasi ve askeri işbirliği örgütlerinde, devletlerin ulusal çıkarlarını birliğin üzerinde gören tutumları nedeniyle yaşanan kriz “Brexit” ile sonuçlandı. Bu durum küreselleşmenin ulus-devletleri ikame etme politikasının başarısızlığının somut bir göstergesi olarak dikkat çekiciydi. Esas olarak, dünyanın hemen her bölgesinde koşulsuz kabul görüp uygulanan neoliberal küreselleşme politikaları, sosyal dünyayı “belirsizliklere”, “risklere”, “salgınlara”, “krizlere” bütünüyle açık hale getirmekteydi. Bunun özellikle salgınlar ile ilgili yönü yaşadığımız döneme damgasını vurdu.

Piyasanın üzerindeki denetimlerin kaldırılması ve devletlerin küçültülmesine rağmen kapitalizme içkin krizlerin önlenemediği, Çin, Rusya, Hindistan gibi alternatif siyasal-ekonomik güçlerin “Batıcı küreselleşmeye” karşı uluslararası politikada etkili olmaya başladıkları ve küreselleşme sürecine yönelik eleştirel literatürün güçlenerek “tek kutuplu dünya”nın sonunun tartışılmaya başlandığı bir dönemde ortaya çıkan Covid-19 salgını küreselleşme sürecine yönelik tartışmaları tekrar gündeme taşıdı. Covid-19 salgınıyla başlayan kriz özellikle küreselleşmenin siyasal ve ekonomik paradigmasını tartışmaya açtı. Salgın, neoliberal küreselleşmenin ulus-devletlerin egemenlik alanlarını denetim altına alma amacıyla inşa ettiği ulus-üstü örgütlenmelerin kriz durumlarındaki işlevsizliğini ortaya çıkardı. Salgının ortaya çıkardığı krizin yönetiminde, müttefik ilişkileri, bölgesel birliklerin dayanışmaları, uluslararası ilişkileri düzenleyen normlar vaat ettikleri düzeni ve yardımlaşmayı sağlamada son derece yetersiz kaldılar.

Küresel boyutta önemli yaşamsal riskler ortaya çıkaran salgın, küresel ve bölgesel birliklerden ziyade ulus-devletlerin kendi kaynaklarına dayalı müdahaleleriyle yönetildi. Bununla birlikte, küreselleşme sürecinde küresel şirketlerin dünyanın belirli bölgelerinde işgücü maliyetlerinin ucuzluğu ve kendilerine tanınan ayrıcalıklar sayesinde genişleyen üretim faaliyetleri de, kriz döneminde tedarik zincirlerinin kırılması nedeniyle basit teknoloji ürünlerin teminini bile imkansız kıldı. Bu gelişmeler küreselleşmenin siyasal ve ekonomik söylemlerinin somut başarısızlığının işareti olarak yorumlandı ve kriz durumunda devlet müdahalesine yönelik beklentinin liberalizmin savunucuları tarafından bile dillendirilmesine yol açtı. Neoliberal politikalar özellikle sosyal sigorta, sağlık, çevre, sosyal yardım ve yeniden dağıtım konularında sorgulamaya açıldı.

Bugünkü durumda, Covid-19 krizinin ciddi bir görünüm kazandırdığı bağımsız, yüksek kapasiteli kamucu devlet uygulamalarına yönelik ihtiyacın neoliberal küreselleşme sürecini tek başına sonlandırma gücüne sahip olmasa da, küreselleşme söylemlerinin temelsizliğinin açığa çıkarılmasına son derece önemli bir katkı sunduğu söylenebilir. Belki salgın tek başına mevcut küresel sistemi değiştirebilecek güce sahip değildir. Ancak günümüze kadarki süreçte küreselleşmenin neoliberal programının dünyaya refah, kalkınma, barış ve özgürlükler yerine çevre sorunları, yoksulluk, riskler, savaş ve bağımlılıklar getirdiği apaçık ortadayken, salgının

ortaya çıkardığı krizin siyasal ve ekonomik sahalarda sunduğu değişim fırsatının değerlendirilmesini istemek insani bir beklentidir.

KAYNAKÇA

- Alogan, Y. (2023). *Bir dönemin sonu*. <https://www.veryansintv.com/yazar/yavuz-alogan/kose-yazisi/bir-donemin-sonu/> Erişim Tarihi: 04.02.2023
- Aslan, S. (2021), Covid-19 Salgınının Küreselleşmeye ve Ulus Devletlere Etkisi, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 2021;20(80) ss. 1735-1752.
- Ataman, K., Bozkurt V., Göka, E., İlhan, M. N., Yıldırım, N., Çiftçi, E., Liman, U., Vuran, B. (2021). COVID-19 Küresel Salgınının Toplumsal Etkileri, *Türk Hijyen ve Deneysel Biyoloji Dergisi*, 78(3) ss. 235-248.
- Aydemir, C. ve Kaya, M. (2007). Küreselleşme Kavramı ve Ekonomik Yönü, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, www.e-sosder.com ISSN:1304-0278 Bahar-2007 C.6 S.20 (260-282)
- Babacan, A. (2020) *Bildiğimiz dünyanın sonu: Kovid-19 ve küresel siyaset*. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/bildigimiz-dunyanin-sonu-kovid-19-ve-kuresel-siyaset/1814134>, Erişim Tarihi: 04.02.2023
- Bauman, Z. (2012). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. (Çev. Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bell, D. (2013). *İdeolojilerin Sonu*. (Çev: Volkan Hacıoğlu) Bursa: Sentez Yayınları.
- Bozkurt, V. (2000). Küreselleşme: Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar. (Derleyen Veysel Bozkurt). *Küreselleşmenin İnsani Yüzü* İçinde İstanbul: Alfa Yayınları.
- Bozkurt, V. (2020). Pandemi Döneminde Çalışma: Ekonomik Kaygılar, Dijitalleşme ve Verimlilik. (Editörler Dilek Demirbaş, Veysel Bozkurt, Sayım Yorgun). *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri* İçinde İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınevi.
- Cengiz, O. (2021). Kapitalizm, Küreselleşme ve Covid-19 Sonrası Yeni Dünya Düzeni, *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi* 2021, Vol. 7 (2) ss. 35-57.
- Çeçen, A. (2005). *Ulusal Sol*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.
- Çevik, S. (2020). Covid-19 Salgını, Devletin Ekonomide Rolü ve Geleceği. (Editör Konur Alp KOÇAK) *Covid-19: Küresel Salgınının Siyasî, Sosyal ve Ekonomik Yansımaları* İçinde Ankara: Türk Akademisi Siyasal Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı.
- Fukuyama, F. (2016). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. (Çev: Zülfü Dicleli). İstanbul: Profil Kitap Yayınları.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*, (Çev: Aylin Onacak). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Held, D. ve McGrew, A. (2008). Büyük Küreselleşme Tartışması. (Editörler: David Held ve Anthony McGrew). (Çev: Ali Rıza Güngen vd). *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması* İçinde Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Held, David, McGrew, Anthony, Goldblatt, David, Perraton, Jonathan (1999) *Global Transformations: Politics, Economics and Culture*, Stanford University Press, Stanford.

- Heywood, A. (2019). *Küresel Siyaset*. (Çev: Nasuh Uslu). , Ankara: Felix Kitap.
- Hirst, P. ve Thompson, G. (2007). *Küreselleşme Sorgulanıyor*. (Çev: Elif Yücel ve Çağla Erdem). Ankara: Dost Kitabevi.
- Hobsbawm, E. (2008). *Küreselleşme Demokrasi ve Terörizm*. (Çev: Osman Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Karakaş, M. (2020). Covid-19 Salgınının Çok Boyutlu Sosyolojisi ve Yeni Normal Meselesi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi 40(1)* ss. 541–573.
- Kaya, M ve Aydemir, C. (2011). Küreselleşmenin Tarihsel Gelişimi, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Yıl:1 C:1 S:1 Kış 2011 (14-36)
- Kurt, V. (2020). Koronavirüs ve Uluslararası Siyaset: ABD-Çin Soğuk Savaşı Mı? *Seta Perspektif*. Nisan - Sayı 274.
- Lövy, M. (2005). *Ulusal Sorun, Enternasyonalizm ve Küreselleşme*. (Çev: Kolektif). İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Mazzucato, M. (2021). *The Covid-19 crisis is a chance to do capitalism differently*, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2020/mar/18/the-covid-19-crisis-is-a-chance-to-do-capitalism-differently>
- Miş, N. (2020) Covid-19'un Ulusal Siyasetlerin Geleceğine Etkisi. *Kriter*. Mayıs-Yıl 5, Sayı 46 ss. 43-45.
- Nar, M. Ş.(2020). Covid-19 Salgını ve Dönüşümün Etkisi: Şimdi ve Sonrası. *İmgelem*. 4 (7): ss. 363 - 382.
- Ohmae, K. (1996). *Ulus - Devletin Sonu: Bölgesel Ekonomilerin Yükselişi*. (Çev: Zülfü Dicleli). İstanbul: Türk Henkel Dergisi Yayınları.
- Özbudun, S. (2009). Küreselleşme, *Antropoloji Sözlüğü*, (Derleyenler: Kudret Emiroğlu ve Suavi Aydın). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Robertson, R. (1999). *Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür*. (Çev. Ümit Hüsrev Yolsal). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Rodrik, D. (2019). *Daha Adil, Daha Makul Bir Küresel Ekonomi Mümkün Mü?*. (Çev, Akın Emre Pilgir ve Mahmut Tekçe). İstanbul: Bkz Yayıncılık.
- Shaikh, A. (2014). Neoliberalizmin İktisat Mitolojisi. (Hazırlayanlar, Alfredo Saad Filho, Deborah Johnston) (Çevirenler: Şeyda Başlı ve Tuncel Önce). *Neoliberalizm Muhafif Bir Seçki*. İçinde İstanbul: Yordam Kitap.
- Stiglitz, J.E. (2002). *Küreselleşme Büyük Hayal Kırıklığı*. (Çev. Arzu Taşçıoğlu ve Deniz Vural). İstanbul: Plan B Yayınları.
- Strange, S. (2008). Devletlerin Azalan Otoritesi. (Hazırlayanlar: David Held ve Anthony McGrew). (Çevirenler: Ali Rıza Güngen vd.). *Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*. İçinde Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Şen, B. (2008). Küreselleşme: Anlamlar ve Söylemler, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık- Sayı:18, ss.147-162.
- Yeşilyurt, Y. (2020). Covid-19 Pandemisi ve Ulus Devletler: Küreselleşmenin Sonu Mu?. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, Cilt/Volume 3 Sayı/Issue 6, ss. 424-435.